

INTERNATIONAL NURSING CONGRESS
"Quality in Nursing: Realities and Visions"

ABSTRACTS

6 - 9 June 1995, Athens - Greece

A. RAFTIS

INTERNATIONAL NURSING CONGRESS

**“Quality in Nursing:
Realities and Visions”**

Organised by:

The Faculty of Nursing of the University of Athens
and The Greek Society of Nursing Studies

6 – 9 June 1995, Athens - Greece
Hotel Holiday Inn

Η παραδοσιακή θεραπευτική στο Λούψικο (Λυκόρραχη) Κόνιτσας πριν από το 1940. Διεθνές Συνέδριο Νοσηλευτικής. Αθήνα, 1995.

Η παραδοσιακή θεραπευτική στο Λούψικο (Λυκόρραχη) Κόνιτσας πριν από το 1940

Χρυσούλα Τσίου & Αλκης Ράφτης

1. Εισαγωγικά

Η έρευνα έγινε το Μάρτιο του 1995 στο Κεφαλοχώρι Κόνιτσας με δείγμα 21 κατοίκων ηλικίας 60-100 ετών οι οποίοι γεννήθηκαν και κυρίως έζησαν ως το 1970 στο Λούψικο (κατόπιν Λυκόρραχη) Κόνιτσας του νομού Ιωαννίνων. Στο παρόν κείμενο ανακοινώνονται συνοπτικά τα πρώτα αποτελέσματα, η δε έρευνα θα συνεχιστεί με προοπτική τη συγγραφή βιβλίου.

Για τη συλλογή του πληροφοριακού υλικού χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της (μαγνητοφωνημένης) εθνογραφικής συνέντευξης. Οι εθνογραφικές συνεντεύξεις ήταν του ημι-δομημένου (semistructured) τύπου, δηλαδή χωρίς συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο στο οποίο απαντούν όλοι οι ερωτώμενοι, αλλά με ένα προκαθορισμένο θεματολόγιο το οποίο ακολουθεί χαλαρά ο ερευνητής. Η μεθοδολογία της επιτόπιας έρευνας σε κοινωνίες με παραδοσιακό (κατ' άλλους προ-βιομηχανικό) πολιτισμό περιγράφεται εκτενώς στα εγχειρίδια Εθνολογίας (ή Πολιτιστικής Ανθρωπολογίας στις αγγλοσαξωνικές χώρες).

Το χωριό Λούψικο μετονομάστηκε σε Λυκόρραχη το 1928. Ήταν χτισμένο σε υψόμετρο 1100 μέτρων. Το 1920 είχε πληθυσμό 240 κατοίκους. Ουδέποτε απέκτησε ηλεκτρικό ρεύμα, ύδρευση, αποχέτευση ή οδική συγκοινωνία, έως ότου εγκαταλείφθηκε οριστικά από τους κατοίκους του τη δεκαετία του 1970. Το τελευταίο από τα εγκαταλειμμένα σπίτια κατέρρευσε το 1985, έτσι σήμερα δεν υπάρχουν παρά ίχνη του.

Οι κάτοικοι έχτισαν νέο οικισμό με την ονομασία Κεφαλοχώρι σε απόσταση 3 χιλιομέτρων και σε χαμηλότερο υψόμετρο, κοντά στον ποταμό Σαραντάπορο. Οι περισσότεροι στο μεταξύ μετανάστευσαν, οι δε εναπομείναντες ασχολούνται κυρίως με την κτηνοτροφία.

Ερευνήθηκαν οι συνθήκες υγιεινής, η αντιμετώπιση λοιμώξεων και ατυχημάτων, τα συνήθη νοσήματα και η αιτιολογία τους, τα αίτια θανάτου, καθώς και η στάση των ανθρώπων απέναντι στα διάφορα θέματα που άπτονται της σωματικής και ψυχικής υγείας. Το θεματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε αντικατοπτρίζεται στις υποδιαιρέσεις του παρακάτω κειμένου.

2. Γενικά για την υγεία

"Στη μέρα μου υπήρχι γιατρός, αλλά ήταν αλάργα απ' του χουργιά, ήταν στ' Βούρμπιαν', στ'ν' Πυρσόγιανν'", είπαν οι ηλικιωμένοι Λυκορραχίτες. Περίπου το 1928 άρχισε να έρχεται ο γιατρός "τ'ς επιστήμ'ς" στο χωριό, περιοδικά 1-2 φορές το μήνα, αλλά το χειμώνα το χωριό ήταν συχνά αποκλεισμένο από τα χιόνια και τα ρέματα. "Όταν αρρώσταινε κανα παιδί από κοκκίτη, γιατρός δεν υπήρχε αλλά και να υπήρχε, γι αυτά τα πράγματα πολλά πράγματα δεν ξέρανε. Ο γιατρός επικροτούσε - όταν ερχόταν - τις μεθόδους που χρησιμοποιούσαμε. Ετσι κι αλλιώς μαζί του ελάχιστα φάρμακα είχε. Τα φάρμακα δεν ήταν εμπορεύσιμα για να σου πει ο γιατρός: Μην παίρνεις το δικό σου, πάρε το δικό μου. Αλλά υπήρχαν και φάρμακα που ήταν τόσο ακριβά που δεν τα παίρναμε, κι άλλα που έπρεπε να πάμε στα Γιάννινα να τα πάρουμε και δεν μπορούσαμε να πάμε ως εκεί", έτσι σχολίασαν κι αυτά πιστεύουν σήμερα ο Βασίλης Φασούλης και η σύζυγός του Ευτέρπη.

"Όταν ιγώ αγρίκ'σα, ο γιατρός πληρωνόταν με ειδικό συμφωνητικό που λεγόταν κοντότο ή κοντράτο. Ηταν η αμοιβή του γιατρού και επειδή του χουριό μας είχι 'ινήματα (γενήματα), στιάρια , καλαμπούκια, αυτός δεν ήθιλι χρήματα, τουν σύμφερνε καλύτερα να το πάρ' είδος", είπε ο Χρηστάκης Κολωνιάρης.*

Οι Λυκορραχίτες θυμούνται τρεις νοσοκόμους άντρες στο χωριό: τον Παναγιώτ' τ' Τρούλια, τον Αντρέα τ'ς Μάνθας, και τον Μιχαλάκ' τ' Νώντα. Αυτοί είχαν λάβει πρακτική εκπαίδευση στο στρατό, κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία 1919-22. Ο κόσμος πιστεύει ότι ένας νοσοκόμος είναι "όχι σα γιατρός, αλλά ξέρ". Τονίζουν ότι οι νοσοκόμοι προσέφεραν αφιλοκερδώς τις υπηρεσίες τους, ότι ξενυχτούσαν στους αρρώστους συγχωριανούς τους και είχαν σώσει πολύ κόσμο, "ιδίως ο Αντρέας τ'ς Μάνθας". Ηταν και ο Νούμτσης παλιά σα βοτανολόγος (γιατρός πρακτικός) αλλά δεν έγιναν περισσότερες αναφορές για την κοινωνική προσφορά του, ούτε όμως αναφέρθηκε σαν κομπογιαννίτης (δεν γνωρίζουν αυτόν τον όρο). Δούλεψε επίσης χωρίς αμοιβή.

"Μαμές στο χωριό υπήρχαν ντόπιες, όχ' απ' τα Γιάννινα. Εκαναν τη μαμή η μπάμπου η Νικολάκαινα κι η μπάμπου η Μίχένα, βρίσκουναν πουλύ, κι άλλ' μια... η μπάμπω η Τρούλιενα, κι ήταν κι άλλις αλλά όχ' σαν αυτές". Δεν αποζητούσαν

όμως όλες τη μαμή. Οι γεροντότερες συνήθως ξεγεννούσαν τις νεώτερες, ενώ πολλές γεννούσαν ολομόναχες "στη στράτα", είτε γιατί δεν μπορούσαν να υπολογίσουν την ημερομηνία του τοκετού είτε γιατί "τότε ο κόσμος δούληβι απ' τ' νύχτα ως τ' νύχτα".

Η γερόντισσα Αγγέλω αφηγείται: "Τά 'χα κάν' τα πιδιά ούλα και ούδι μαμές ήθιλα και ούδ' έβανα καμμιά απού κάτου. Αντρεπουμάσταν κι όλας τον, δεν ήμασταν τόσον... αλλά αν ήταν καμμιά 'πικίντυν' τι θα νά 'κανι; Η μαμή δεν ήθιλι φράγκα, αλλά ένα χαϊδευτικό, κάτ' θα της έδουναν, ένα καλούπ' σαπούν', ένα μαντιλάκ', κάτ'".

"Η μάνα μ' μεταχειρίζονταν, έχει βγαλ' μ'κρά κι ερχόνταν κι τ'ν ήπιρναν όλου του χουργιό πάνου-κάτου" είπε η γιαγιά για τη μητέρα της που ήταν μαμή, εννοώντας ότι έκανε ουσιαστικούς χειρισμούς σε έναν τοκετό. Κι αμα έρχονταν απ' τ' λιχώνα τά 'βγανι τα ρούχα όλα, δεν έκανι να καν' τίπουτα να πιάκει. Δεν έκανι να πιακ' καντήλα, δεν έκανι νά 'ρθει παππάς μέσα στου σπίτ'. Θά 'πριπι να πλυθεί η μαμή".

Οδοντιατρικές υπηρεσίες υπήρχαν για πρώτη φορά περίπου το 1945 στην πλησιέστερη κωμόπολη, την Κόνιτσα, ενώ μέχρι τότε χρέη οδοντογιατρού - τα οποία περιορίζονταν σε εν ψυχρώ εξαγωγές οδόντων - έκαναν αρκετοί άνδρες στο χωριό, όπως "ο Χρήστος τ' Τρούλια, ο Γιαννάκ'ς τ' Σπύρ', ο Ανδρέας τ'ς Μάνθας, ο Ντούλας ο Γύφτος, ο παπά-Θωμάς και άλλοι που είχαν το εργαλείο της οδοντάγρας. "Τα δόντια χαλάνε απ' τα γλυκά, χαλάνε απ' τα καυτά. Αυτός που δεν πρόσεχε απ' τα καυτά είχε αποτυχία". Σε άλλο σπίτι ανέφεραν ότι "γλυκά ετότε δεν έφτιαχναν. Λουκούμι αγοραζάμαν. Είχαν και το κλωστό το σαραγλί, έφτιαχνε κι η Γκαμπράνω μπαγκλαβά".

Οι Λυκορραχίτες του 1900 φοβούνταν τ' θέρμ' (ελονοσία), τον τύφο, τ' μιλιγγίτ' (μηνιγγίτιδα) και το χτικιό (φυματίωση). Δεν είχε κανένας πρόβλημα στειρότητας. Υπήρχε μια γυναίκα μόνο παχύσαρκη. Όλοι σχεδόν οι ερωτηθέντες έπασχαν ή είχαν κάποιον στο περιβάλλον τους που πάθαινε κεφαλαλγίες. Αντιμετώπιζαν μόνοι τους αποστήματα, χτυπήματα, κρυολογήματα, πνευμονίες, και μάλιστα επιτυχώς. Θεράπευαν απόλυτα την λοίμωξη από έλμινθες.

Ψυχοπάθειες στο χωριό υπήρχαν: "Ου Βαγγέλ'ς τ' Στεργ' μιλαγχουλία απ' του στρατό, αλλά παντρέφκι, γέριψι. Του ίδιου κι ο Τρούλιας. Ου Λάμπρους είχε επιληψία αλλά μόλις παντρέφκι δεν είχε τίπουτα. Μια γυναίκα είχε επιληψία, λέγανε "δεν ίνι να την δεις καθόλου σ' αυτό το χάλι. Η Βαγγελή του Σπύρου Νούτσου μισόζουρλ' ήταν, τάχα από έρωτα. Κι ο Βαγγέλ'ς τ' Γιαν' τ' Φασούλη νευροπάθεια ήταν". Και σε όλα αυτά συμπλήρωσαν: "Δεν είχε άγχος σαν τώρα. Είχαν στεναχώρις απ' τις πιθιρές αλλά δεν τό 'βαναν τόσο" (εννοεί οι νύφες).

Αυπνίες; (τους ρωτήσαμε) "Ημείς οι γυναίκες δεν κοιμούμασταν καθόλου, ήταν σ' αντροπή. Οι άντροι τού 'χαν τούρκικ' νοοτροπία, κοιμούνταν". "Κι αν μιθούσι ετότι καένας τ' Δεύτερ' τ' μέρα του Πάσχα, μια φουρά, του Πάσχα". "Ο Δημονούτσος έπινε συνέχεια, έκανε το σοφό και δεν δούλενι καθόλου. Για να πάει στν Πυρσόγιανν' να πάρ' ρακί έπρεπε νά 'χ' ρακί στο πήγαιμα".

Δεν φαίνεται να κάπνιζαν ιδιαίτερα. Φύτευαν κρυφά μερικοί καπνό στον κήπο τους γιατί απαγορευόταν και αν δεν είχαν καπνό κάπνιζαν "οξυό από κέδρο τυλιγμένο με φύλλα από καλαμπόκι".

Στο χωριό υπήρχε λέπρα. Την έλεγαν μαλαφράνζα ή μαλαφραντζιά. Την έκρυβαν, έλεγαν ότι "τό 'παθι απού μπακίρ", πίστευαν ότι κληρονομείται και ότι "αυτό το αίμα θα ξεφύ(γ)η σ' επτά ζ'νάρια (γενιές)". Για την οικογένεια των πασχόντων τον πολύ παληό καιρό έλεγαν: "Σ' αυτούς ούτι να παρ'ς ούτι να δό(σ)ης" και εννοούσαν ότι κάθε συναλλαγή είναι επικίνδυνη. Φυσικά και σε γαμπρό και σε νύφη πρόσεχαν το ίδιο, "ου σ'χωρεμένος ου πεθερός μ' είπι: Δεν τ' δίνου τ' Μαρία μ' στους... που έχουν μαλαφράντζα". Γιατί - συμπλήρωσε κάποιος - και η λέπρα και η φυματίωση "είναι κουλιτικά, ενώ αν είχα ιγώ πνευμονία δεν σ' ενδιέφερι εσένα". "Τό 'χω ακούσι απ' τ'ς παππούδες, αν πέθινι κάποιους από φυματίουσ', ακόμα-ακόμα καίγαν κι του σπít' τ'" και "ίλιγαν μια χαζουμάρα, ότι όταν πέθνισκι αυτός ο φυματικός έβγινι ένα ζουντανό πράγμα και πιρπατούσι σαν γκούστηρας (ερπετό σαν σαύρα) τάχα να πάη να βρει κάπ' να μπει, έπρεπι κάπ' να μπει πάλι".

Αν ήταν δε κανείς αδύνατος έλεγαν: "Ουη τι είναι έτσ' μωρή, σα χτυκιασμένους είναι", μια έκφραση που χρησιμοποιούν εύκολα και σήμερα σε ανάλογες περιπτώσεις. Και ενώ φαινόταν βέβαιο ότι ο φόβος του "χτικιού"

πλανιόταν πάνω απ' το χωριό, στο τέλος των συνεντεύξεων διεπιστώθη ότι "κανένας δεν πέθανε στου χωριό μας από φυματίουσ' μέχρι το 1947 που τ'ν ήφιρι ου Βαγγέλ'ς απ' του ψυχιατρείου τ'ς Κέρκυρας. Στα διπλανά μας χωριά ήταν πολλοί με φυματίωση, στο δικό μας, όχι, και αν ήταν κανένας αδύνατος τον πήγαιναν στις στρούγγις να φάει, να πιει, να κοιμηθεί μέσ' τα πρόβατα, και γέρευε". Πίστευαν ότι "Υπάρχ' φάρμακου για τ' φυματίουσ' κι δεν του ξέρουμε. Κι τα πρόβατα απ' όλα τα χόρτα που έτρωγαν, έτρωγαν κι αυτό". Επίσης είπαν "Τ'ν κουπριά τ'ν είχαν για καλό".

Ο θάνατος ήταν τόσο συχνό φαινόμενο στην νεογνική, βρεφική και παιδική ηλικία, που κάθε σπίτι έχανε τουλάχιστον 2-3 παιδιά, ενώ "σ' ένα σπίτι' έχασαν επτά πιδιά ένα χ'μώνα απού κοκκίτ' το 1934". Μεταξύ 1900-1940 δεν αναφέρθηκε κανένας θάνατος λεχώνας σε γέννα αλλά είχαν ακούσει για πολύ παλιά και μετά τον πόλεμο ξανά. Τα "δύο διπλάρ'κα (δίδυμα) τ'ς Ασπασίας και τα δύο διπλάρ'κα τ'ς Ρήνας έζησαν 15-20 μέρες μετά τον τοκετό και μετά πέθαναν το ένα μετά το άλλο.

Ολοι είπαν ότι το 1919 σε μια επιδημία - μάλλον γρίπης - πέθαναν πάρα πολλά άτομα στο χωριό, τόσα που έλεγαν οι επιζώντες "Να φάμε, νά 'χουμε κουράγιο, να παραχώνουμε". Πολλοί πέθαιναν σε πολύ νεαρή ηλικία από άγνωστη αιτία, ενώ πολλούς τους πέθαιναν κάνοντας αντίθετη θεραπεία. Επί παραδείγματι θυμούνται για κάποιον που "τό 'βαζαν ζιστά-ζιστά, ήλεγαν το πονάει η κοιλιά, ώσπου έσπασε η σκληκοδίτ' κι πέθανε". Και φυσικά δεν έλειπαν τα θανατηφόρα ατυχήματα όπως πνιγμός, πτώση από ζώο, δείγμα φιδιού και άλλα πολλά.

Φοβούνταν πολύ τη λύσσα. Αν εντοπίζανε ζώο πάσχον από λύσσα ξεσηκωνόταν όλο το χωριό - διηγείται ο πατέρας - φωνάζοντας ο ένας στον άλλο "Σκ'λί λυσσιάρ'κου, σκ'λί λυσσάρ'κου", ή "λύκους λυσσάρ'κους". Ταχύτατα το μήνυμα μεταδιδόταν σε όλους τους μαχαλάδες, κλειδαμπαρωνόταν στα σπίτια τους και στήνονταν με τα όπλα στα παράθυρα αναμένοντας να περάσει το πάσχον ζώο για να το σκοτώσουν. Η λύσσα δε γιατρεύεται - είπαν - και αναφέρουν ότι "το Θανασούλα τον πατέρα, τ' πάππου τ' Νικουλάκ πριν το 1900 τον έφαγε λύκους λυσσάρ'κους και τό 'βαλαν γάστρα (πυρωμένη) στου κιφάλ' να τ' φύ'ει η λύσσα", αλλά καθώς περνούσαν οι μέρες δεν γιατρεύονταν "και πολύ τιμωριούνταν. Ιχι μπιζιρίσ' (είχε βαρεθεί), τό 'ρξαν κρύου νιρό κι πέθανε". Την ίδια τακτική της

θανάτωσης με νερό εφήρμοζαν και στα λυσσαγμένα ζώα. Ελεγαν ότι έτσι ψοφάνε αμέσως τα λυσσασμένα ζώα, εφόσον "ίνι ίδιοι ουργανισμοί" με τον άνθρωπο.

Πρόληψη, συνήθειες υγιεινής και προφύλαξης

Η προληπτική ιατρική της εποχής περιελάμβανε συμβουλές όπως "μη κρυώ'εις, ντύσ', μη πέ'ης, μη χτυπή'εις, μη σι φάει του φίδ', πρόσεχι μη λαχτίσ' του μπλάρ κι σι ριξ'". Η κυρά Ολγα είπ: "του μπλαρ' ήταν η ρόδα μας ετότι". Και η ίδια αργότερα ανέφερε: "δεν είχα ακούσ' καμμιά φουρά, ικείνουν τουν έβλαψι του νιρό".

Πίστευαν ότι το "στεκούμενο" νερό είναι επικίνδυνο και ότι άμα βγαίνει μέσα από τη γη δεν έχει πρόβλημα. Οι παπούδες τους λέγανε "αν το νιρό πιράσ' σι 40 χαλίκια, καθαρό ίνι, μην το φοβάστε". Το ερμήνευαν ότι "αυτό ίνι γιατί σκοτώνεται στ'ς πέτρις". "Φάσκιουναν" τα παιδιά τους για να μη κρυώσουν και έφτιαχναν τις κούνιες με "κεφαλαργιά για νά 'νει κούφιου το πρόσωπό τ'. Ερ'χνις του σκέπασμα αλλά του πρόσωπου δεν του πούμπουνι. Εμ του μ'κρό ζεσταίνουσαν εμ του πρόσωπο ήταν λεύτερο".

Οταν έβγαιναν "στα κλαδιά" κρεμούσαν με ειδική τεχνική το μωρό τους στα δένδρα, "νά 'χ' αέρα του πιδί, να μη ίντου κατα'ή κι ερχόταν κι τα φίδια. Υστια βάζαμαν σκόρδου μέσα στ'ς κούνις γιατί του σκόρδου μυρίζ' κι δεν πα'έν του φίδ'", ενώ το καλοκαίρι έκαιγαν θειάφι για να απομακρύνουν τα φίδια από τα σπίτια τους.

Οι γυναίκες κατά τη διάρκεια της εμμήνου ρύσεως "του κρύου πρόσιχαν. Δηλαδή αν κρυώσεις ετότι παίρν'ς βλάψ'μο. Μητρικά, να μπαϊλνάς απ' τουν πόνου. Πάντα το νιρό ίνι βλαβιρό", είπαν. Λόγω υψομέτρου βέβαια το χωριό είχε εξαιρετικά παγωμένα νερά όλες τις εποχές του χρόνου.

Ποτέ δεν τους συμβούλευαν οι γονείς τους να πλένουν τα χέρια. "Δεν είχαμι βρύσ'", είπαν. Τουαλέττες το χωριό δεν είχε. "Οι πιο κρατ'μέν' (οι πλουσιότεροι) είχαν ένα ξύλινο έξω για να μη τους βλέπουν, αυτοί ήταν από τα καλά σπίτια του χωριού, ενώ οι άλλ' έξω δεξιά κι αριστερά.

"Στο χρόνο δυο φορές τ' ασβέστουσαν το σπίτι. Αμα ίχι χώμα κατα'ή τ' άσπριζαν μ' ασπρόχωμα κι τ' άλοιφαν' μι βουνιά απ' τα γιλάδια. Τα ρούχα

πλέναμαν έξω σι τριχούμινου νιρό. Βάζαμαν καζανιά. Ου κάτω μαχαλάς πήγηνι στουν λάκκου τουν τρανό, άλλους στου Σουλνάρ, άλλους στουν Αρβανήτ'. Αμα είχι χιόν' τρουμάζαμαν να πλύνουμι, έσβηνι τ'ν καζανιά. Του καλουκαίρ τ'ς Πανα(γ)ίας τα πλύναμαν όλα κι εκανάμαν ευχέλαιο. Τα ρούχα τά 'πλεναν μι καταστάλα όλοι, στάχτ' καταστάλα, κανένας σαπούν'. Δεν είχαν λιφτά κι όλ' δυστυχεμέν' πλενόμασταν στ'ς οχτώ τ'ς μέρις που 'ρχουμάσταν απ' τ' δουλειά, γιατί κοιμούμασταν όξου στα χουράφια. Θα πάμι τώρα στου σπít', έλεγαν, θα πλυθούμι. Μπάνιου δεν κάναμαν, τα πόδια κι του κιφάλ'". "Πάηναμαν στον Αρβανít' οπίσ' να πλύνουμι. Πλέναμαν τα ρούχα κι χουνώμανασταν μέσ' ν' οβίρα κι πλυνόμασταν απού την μέσ' κι κάτω - απού τη μέσ' κι πάνου σ' íβλιπαν".

Πάντως σχετικά με την καθαριότητα δήλωσαν ότι "δεν ήταν όλοι ίσια οι νοικοκυραίοι" ή "άλλος πλένονταν, άλλος δεν πλένονταν". Άλλοι είπαν ότι "πολλοί το κουβέντιαζαν" - δηλαδή το σχολίαζαν θετικά - όταν κάποιος ήταν καθαρός και "άμα κάποιος ήταν άπαστρος έλεγαν: Μμμ.. ο πιο βρωμερός είναι αυτός".

Ως προς την υγιεινή της διατροφής είπαν: "ένα φαγητό που φτιάχναμαν του τρώγαμαν αυτή τ' μέρα και δεν τ' άφναν για του βράδ'. Δεν είχαμι κρέατα, μόνο Πάσχα, τ'ς Παναγίας κι τα Χριστούγεννα του γουρούν'. Τα Χριστούγεννα ήταν χ'μώνας και το παστώναμε. Το Πάσχα και τς Παναγίας του τρώγαμι στ'ς δυο τ'ς μέρις. Αλλά κι páλι τυλιγμένου (το κρέας) σι κατσαρόλα μι καπάκ'. Την κατσαρόλα τυλιγμέν' κι διμέν' μι πανί, για να μη πάει μύγα πάνου στου κρέας, φυλαγάμαν μέσα σι νιρό κρύου".

"Τα πιδιά βύζαγμα ώσπου έπιναν μαναχά τα. Νιρό στου πιδί τ' δίναμαν μιτά απ' του χρόνου", είπαν. Πίστευαν στην αξία του θηλασμού και το έδειχναν με τον τρόπο τους: "Ου γιατρός τα απόκοψι τα μ'κρα γιατί είχαν διάρροιες. Το βύζαξα κρυφά κι το πιδί μ' έζησε. Της αλληνής πέθανε". Και για την έλλειψη γάλακτος είπαν "άμα δεν είχι η γυναίκα γάλα, κουβαλούσι όπ' πή'νι μια γίδα, μανάρα τ' λέγαμι. Αμα δεν είχι γάλα αρμέγαν τ' γίδα. Ηλιγαν κι να φας λίγο αρμυρό".

Εγκυμοσύνη - Τοκετός - Λοχεία

Και εγκυμοσύνη; "Ίσον χαρές" είπαν ένας-δύο άντρες, "δεν μαρτυρούσαμεν, τού 'χαμαν σαντροπή", είπαν όλες οι γυναίκες και συμπλήρωσαν ότι τίποτα

απολύτως δεν πρόσεχαν στην εγκυμοσύνη, κανείς δεν τις πρόσεχε και κανείς δεν τους έλεγε ένα καλό λόγο ή μια συμβουλή. Δούλευαν και έτρωγαν όπως πριν και αν δεν είχαν... πάλι δεν έτρωγαν.

Όταν ερχόταν η ώρα της γέννας δεν έπρεπε να μαθευτεί στο χωριό. "Έλεγαν ότι αν μάθουν και φύγουν μακριά, φεύγουν οι πόνοι της γέννας και δεν αποχτάει". Η μαμή γέμιζε το στόμα της νερό και φτάνοντας στο σπίτι της ετοιμόγεννης τής έρριχνε το νερό στο στήθος, "σαν του νιρό να φύγ' του μικρό". Μερικές, αντί για νερό, έβγαζαν από την τσέπη τους ένα αυγό και τό 'ριχναν κατά τον ίδιο τρόπο στο στήθος της ετοιμόγεννης.

"Όνταν θέλ' να κιντυνεύει μια γυναίκα θα κόψ' η μαμή τα νύχια τ'ς, θα πλύν' καθαρά τα χέρια τ'ς μι σαπούν' - οινόπλυμα δεν είχαμαν - κι θα λαδώσ' τα χέρια. Εβαναν τα χέρια σιγά-σιγά στ' γέννα να ιδούν του μ'κρό είνι ιντάξ'; Γιατί άμα έρχιτι του κιφάλ' μπρουστά είναι πιο καλύτερα. Μη έριτι από πίσ' κι του κιφάλ' μέν' (γιατί) του πιδί πνί'ιτι. Εβαναν τα χέρια κι τηρούσαν", είπε η Αγγελική Μήτση. Ενώ η Ευλαμπία Φασούλη είπε: "Είχι η πεθερά μου ένα χέρ' τ'ς Παναγίας κι τό 'ρ'ξι στου νερό, ακριβώς μι πέντε δάχ'λα (δάχτυλα) κλεισμένο (χέρι). Μη φοβάσαι, μ' λέει, έχω το χέρ' τ'ς Παναγίας. Τό 'ρ'ξι στου πουτήρ' κι άνοιξι αυτό. Του θυμιούμι όλ' τ' ζωή μου, τ' ομολογώ για θαύμα, πίστεψα ότι υπάρχει ανωτέρα δύναμη. Αρχισε: Παναγιά μ', Παναγιά μ', να σταυροκοπιέται η πεθερά μ'. Και όταν άνοιξι το χέρ' τελείως είπι: Μη φοβάσαι, τώρα θα γέν'. Κι έγινι κι του μ'κρό".

Οι παλιότερες μαμές έβαζαν την επίτοκο όρθια πάνω από ατμό. Αργότερα το κατήργησαν γιατί έπαθαν ασφυξία ορισμένα νεογνά. Γενικά, βοηθούσαν στη γέννα χρησιμοποιώντας ζεστά επιθέματα. Είχαν ακουστά ότι στις δύσκολες γέννες "τ'ς κριμούσαν κι ανάπουδα, τ'ς γυρνούσαν κι ουρθά, τ' σήκωναν, τ'ς έβαζαν κι κόσις (πλεγμένα μαλλιά) μι λάδ' στου στόμα να τ'ς πουμπώσουν, να τ'ς έρθ' 'μιτός, νά 'ρθουν τραυμοί (συσπάσεις εξωθήσεως)". Κι η γυναίκα "ουρθή τό 'κανι του μικρο, όχι κατα'ή, αλλά να σι βαστάει κάποιους άλλους. Η μαμή όμως του πiriμινι του μ'κρό, έβανι τα χέρια τ'ς κι βοηθούσι". "Κι άμα δεν έπιφτι του στρώμα, σ' έβαναν να φ'σύξεις μπουκάλ' ή έρ'χναν πιπέρ' στ' ζιάρα (αναμένο κάρβουνο) να σού 'ρθ' βήχας (φτάρνισμα) να πέσ' (του στρώμα)".

Παρ' όλο ότι δήλωσαν "ετότι δεν ήταν τόσο ου κόσμους προς τη (προ)φύλαξη", οι πρακτικές που ακολουθούν ή που αναφέρθηκαν κατά την διάρκεια του τοκετού και της λοχειάς αξίζει να προσεχθούν. Είπαν λοιπόν: "Όλα τα ρούχα τ' μωρού τα ζυματούσαμεν. Όλα ζυματ'σμένα ήταν". Στο τέλος του τοκετού έκοβαν και έδεναν με κλωστή τον ομφάλιο λώρο στο νεογέννητο και συγχρόνως έρριχναν κονιοποιημένο (σβησμένο) κάρβουνο επάνω για να στεγνώσει την πληγή. Μερικές "το 'ξετάζαν να μη το πλύνουν" το νεογνό αμέσως, αλλά "στ'ς τρεις τ'ς μέρες", ενώ άλλες "ήλιγαν θα του πλύνς αλλά να μην πάει νιρό στον αφαλό". Και "έβαναν κι ένα τσιόλ' ή ένα μαντίλ' σα κ'λούρα γύρα γύρα στον αφαλό να μη τουν ζουπούν τα τσιόλια".

Και τέλος, "τόρα ξάπλουσι μού 'λι' η μαμή. Αμα σό 'ρθ' το γάλα, άμα κλάψ' του μουρό θα του τσαπώ'εις του β'ζι να μη παν οπάνω κι του πετρώ(σ)εις (του μικρο)". "Δύο μέρις, ώσπου νάρθ' του γάλα στ' μάνα, έβαναν για βυζουγιάλ' ένα τσιόλ' - πανί άσπρου - μη γλυκάντζου κι ζάχαρ' στου μ'κρο κι ματσανούσι". "Αμα έπιφτι λειχώνα (η γυναίκα) ήλιγαν: Γλυκάντζου, γλυκάντζου, η πρώτ' δ'λειά να πει γλυκάντζου γιατί θρέφ' τα έντιρα μέσα. Πάντα έβαζαν κι χαμομήλ' κι τσάι".

"Μόλις γένησα η πεθερά μου - ήταν μαμή - μού έψησε 5-6 καρύδια: αυτά φάτ', λέει, είναι καλά. Και μετά τρώγαμε λίγο ρύζ' με λίγο βουτυράκ' ή λάδ' για 4-5 μέρες". Άλλες είπαν ότι έβραζαν γλυκάντζου κι έρριχναν κι λίγο κρασί κι λάδι και το έπινε η λεχώνα για τους πόνους. Τη συμβούλευαν όμως: "να μη φας και πολύ γιατί θα σε πιάσει πυρετός".

"Η λεχώνα ως τα σαράντα δεν έβγινι έξω για του γάλα τ'ς, να μη τ' ματιάζουν κι τ'ς κουπεί του γάλα. Κι άμα βγαίν'ς όξω να βαν'ς ψί'α ψουμί στου στόμα κι να του φέρ'ς γύρα-γύρα. Τού 'χαμαν ως τα σαράντα, πάλι για το γάλα".

Της φορούσαν φυλαχτό στο λαιμό για σαράντα μέρες "να μη πάρει μάτι και να μη πάθει ίσκιωμα". Το έφτιαχναν με Μάρτη, κουλούρα ζύμης και γαλατόπετρα μαύρη". Η θεία Κυράτσω θυμάται: "στ'ς δυο τ'ς μέρις σκώθ'κα και πήγα στα ζωντανά. Ερχεται η πεθερά μου και λέει: "Φεύγα απού 'δω μη 'πολύκ'ς καμιά φούσκα κι τ'ν έχεις όλ' τ' ζωή σ". Πρόσεχαν δηλαδή να μη κρυσώσουν και να μη σηκώσουν βάρος, αλλά αναγκαστικά εκτίθεντο στους προαναφερθέντες κινδύνους

όσες λεχώνες δεν είχαν πεθερά ή μάνα ή κουνιάδα, για να κάνει τις δουλειές ή να πλύνει το μωρό και τα πανιά του.

Πριν συμπληρώσει 40 μέρες η λεχώνα και πριν πάρει ευχή από τον ιερέα δεν έπρεπε να κοιμηθεί με τον σύζυγό της γιατί θεωρούνταν σοβαρό αμάρτημα. Για "δέκα δεκαπέντε του πουλί μέρες δεν έβγινι στου χουράφ'. Μετά βγαίναμι, μας έκανι η ανάγκ'", είπαν. Ορισμένες διηγήθηκαν μια οδυνηρή εμπειρία επιλόχειου πυρετού: "Στ'ς τρεις τ'ς μέρις μ' έπιασι ένας πυριτός, για 40 μέρις δεν ήξερα που βρισκόμουνα". Αυτό ήταν στο πρώτο τους παιδί, όπου (φυσικά λόγω ανατομικών δυσκολιών) έβαζε η μαμή τα χέρια μέσα.

Σχετικά με το θηλασμό των πρώτων ημερών είπαν: "Αν η γυναίκα δεν είχι ρου'ή (ρόγα, διαμορφωμένη θηλή) δεν μπορούσι του μ'κρό να β'ζιάξ'. Εκουβαν μια κάχτα (καρύδα χλωρή) τ'ν άνοιγαν και την έβαζαν πάνου στ' ρου'ή. Στα μ'σά η τσέπα (φλούδα) νά 'χ' τρύπα. Η μια γυναίκα έβαναν να βυζιάξ' (προκειμένου να διαμορφώσει τη θηλή)".

Ενώ σε μαστίτιδα "η γυναίκα που βύζανι κι έκανι πληγή στου μαστό, τ' άλιφτις μι λάδ' κι το τραβούσις, τ' άρμιγισ του γάλα απού σιγά-σιγά και να το επαναλείψεις (επαναλάβεις) σ' όλο το μαστό". Και σε μικροβιακή (πυώδη) μαστίτιδα είπαν "ου πατέρας μου στ'ν νύφη μου στ'ν παπαδιά βύζανι αυτός, τράβηξι τ'ς ακαθαρσίεις απού μέσα κι τ'ς φτούσι κατά 'ή".

Συνηθέστερα νοσήματα - Αντιμετώπιση

Γενικά

Οι πιο συνήθεις θεραπευτικές τεχνικές της εποχής ήταν οι βεντούζες ή κούπες, οι βδέλες ή αβδέλες, τα καταπλάσματα (επιθέματα) και για τα κατάγματα τα έμπλαστρα. Οι προαναφερθείσες τεχνικές ήταν γνωστές σε όλους και αποδεκτές από όλους. Ενα στα δύο σπίτια είχαν το γυάλινο βάζο με τις "αβδέλες" τους. Εκαναν την δουλειά τους, τις στράγγεζαν και τις ξανάβαζαν στη θέση τους να τις έχουν έτοιμες για την επόμενη χρήση. Η ζέστη σε διάφορες περιπτώσεις είναι ένα είδος θεραπείας για ποικίλες παθήσεις και εφαρμόζεται σε κρυολογήματα,

πνευμονία, κοκκίτη, παρωτίτιδα και άλλα με τη μορφή ροφημάτων και επιθεμάτων.

Ιώσεις και λοιμώξεις αναπνευστικού συστήματος

Σε όλες τις ιογενείς λοιμώξεις του αναπνευστικού και τις πνευμονικές λοιμώξεις, η σημαντικότερη θεραπευτική μέθοδος θεωρούνταν οι βεντούζες. Αρχικά, έκαναν βεντούζες ξηρές. Αν το δέρμα του ασθενούς μελάνιαζε - μετά τις ξηρές βεντούζες - εθεωρείτο διαγνωστικό κριτήριο βαρέος κρυολογήματος. Η διάγνωση αυτή κατηύθυνε την περαιτέρω θεραπευτική πορεία, που ακολουθούσαν και ήταν πάντα οι κοφτές βεντούζες. Στις κοφτές βεντούζες χάραζαν το δέρμα του ασθενούς με ξυράφι ή με το "τσιάκ", έριχναν τη βεντούζα και πετύχαιναν μια μικρή αφαίμαξη την οποία χαρακτήριζαν "βλαβιρό αίμα". Το εργαλείο "τσιάκ" επέφερε συγχρόνως εικοσιδύο κοψίματα στο δέρμα και είπαν ότι τόσο αυτό όσο και το ξυράφι πριν τα χρησιμοποιήσουν τα έκαιγαν στη φωτιά ή τα απολύμαιναν με τσίπουρο.

Βεντούζες εφήρμοζαν θεραπευτικά σε ισχυρούς πονοκεφάλους, με σημεία εφαρμογής τον αυχένα ή τις ωμοπλάτες και άλλοτε με ένα φλυτζάνι στο μέτωπο. Βεντούζα επίσης έριχναν στον ομφαλό σε περιπτώσεις εμέτων ενώ αναφέρθηκαν και περιπτώσεις που έκαναν βεντούζες σε χτυπημένους με αιματώματα.

Τα καταπλάσματα τα έφτιαχναν με:

- Σ'ναπ' κι τσίπουρο (ήταν ζύμη)
- Σ'ναπ' (ζύμη)
- Κριθάρι (ζεματισμένο)
- Τραχανά κι σ'ναπ' (ζύμη)
- Αλάτ' κι πίτουρα (ζεσταμένο)
- Νερό κι ζύμη κι σναπ κι αχριάνο (σαν πίτα).
- Πίτουρο κι σναπ κι αχριάνο (σαν πίτα).

Τα προαναφερθέντα καταπλάσματα ετοποθετούντο στο στήθος ή στην πλάτη ή στα πόδια του ασθενούς πάντα μέσα σε ύφασμα σα θήκη. Στην εποχή

τους, "ο σ'ναπισμός" αμέσως μετά από βεντούζες ήταν η πλέον αποτελεσματική θεραπεία για βαρυσ κρυολογήματα και πνευμονία.

Παράλληλα με τις βεντούζες έκαναν εντριβές με "πιπεριά καυτερή μικρή κόκινη, οινόπλυμα, ρακί ή τσίπουρο, πετρέλαιο". Οι περισσότεροι ήλιγαν "να βρείτι ρακί μεταβαλμέν', δηλαδή η ρακί που βγάνουμι τώρα κι άμ' βγάλ'ς πάλι τ' ρακί γίνιτι σαν οινόπλυμα, αυξάνει η σπιρτάδα".

Σε ορισμένες περιπτώσεις κρυολογημάτων έκαναν θεραπεία με ατμό ζεστό: έβραζαν κριθάρι, το άπλωναν σε μάλλινο υφαντό κατάχαμα και ξάπλωναν μέσα σ' αυτό τυλιγμένο ολόσωμα τον ασθενή. Αλλοτε ζέσταιναν πλάκες πέτρινες, τις έσβηναν με νερό για να βγάλουν ατμό και ευθύς αμέσως τις τοποθετούσαν στον πάσχοντα. Συνηθισμένο επίσης ήταν το να "πετρώνουν" τον ασθενή με ζεστό ψωμί (αρκετά καρβέλια) που μόλις έβγαине από τον φούρνο. Άλλες φορές έβαζαν ζεστό νερό μέχρι τα γόνατα και άλλοτε ζεσταμένες πλάκες στις φτέρνες. "Έκαναν ότ' για να φέρουν ιδρώτα, να ξαλαφρώσ' ου άρρωστους", αλλά μερικοί έκαιγαν με πυρωμένο σιδικό τις φτέρνες "για να πιταχτεί να φύγ' του κρύουμα".

Συνήθης θεραπευτική σε βαρέως πάσχοντες από πνευμονία και σε χτυπημένους από ξυλοδαρμό ή πτώση, ήταν το τύλιγμά τους με δέρμα φρεσκοσφαγμένου ζώου (προβιά) το οποίο έχουν επιπάσει με κόκκινο καυτερό πιπέρι προ της εφαρμογής του. Το δέρμα παρέμενε στον ασθενή 36-48 ώρες αλλά μετά το άλλαζαν ή το αφαιρούσαν γιατί στέγνωνε.

Γενικά, στις θεραπευτικές τεχνικές τους χρησιμοποιούν ουσίες που καίνε το δέρμα και φλογίζουν όπως το βότανο αχρίανος, το βότανο σνάπι και η καυτερή πιπεριά. Γενικά θεωρούν το κάψιμο απαραίτητο στάδιο της θεραπείας.

Μεγάλη σημασία δίνουν επίσης στα ροφήματα, τα οποία δεν χορηγούν μόνο για ανακούφιση αλλά και για θεραπεία παράλληλα με τις άλλες προαναφερθείσες μεθόδους. Γνωστότερα ροφήματα είναι το σαλέπι με μωβ λουλούδι, το χαμομήλι, η τσουκνίδα, η μολόχα, το τσάι του βουνού (όχι τύπου Κεϋλάνης) και το ποντς (τσίπουρο βραστό με ζάχαρη).

Εμπόρετα

Σε υψηλό πυρετό ανεξαρτήτως αιτιολογίας, χρησιμοποιούσαν υγρά ψυχρά επιθέματα. Η Αγγελική Μήτση θυμάται ότι την έσωσαν από τυφοειδή πυρετό τοποθετώντας της πάγο στο κεφάλι. Τον πάγο μετέφεραν το καλοκαίρι από το βουνό Αρένα μέσα σε "τουμάρ" (ασκός από δέρμα ζώου). Τη συγκεκριμένη θεραπευτική συμπεριφορά αναφέρουμε για να γίνει αντιληπτός ο αγώνας τους, οι διαδρομές τους με τα ζωντανά, τα χιλιόμετρα που διέσχιζαν για να βρουνε χιόνι - καλοκαίρι καιρό - φυσικά στο μεγαλύτερο υψόμετρο της περιοχής τους.

Στον πυρετό, πολλές φορές εμβαπτίζανε τον άρρωστο σε ζεστό νερό, άλλοτε σε ατμό, αλλά κυρίως στα παιδιά χρησιμοποιούσαν το κρυόλαδο. Το κρυόλαδο ήταν μίγμα από ξύδι, νερό, αλάδι και αλάτι με το οποίο έκαναν επάλειψη σε όλο το σώμα του πυρέσοντος ασθενούς.

Παιδικές επιδημίες

Κοκκίτης

Στον κοκκίτη, γνωστό ως "καρκαλόφκα", όλοι ανεξαιρέτως χορηγούν "γαϊδουρόγαλα" σε μια εφάπαξ δόση, ενώ άλλοι αντέδρασαν: "όχ', όχ', άμα είχαν θική τς' έδωναν και παραπάνω". Μερικοί συμπληρωματικά χορηγούσαν σκόνη από ψημένο (τριμένο) κάβουρα, την οποία αναμίγνυαν με ζεστά ροφήματα. Ο κάβουρας ήταν "απ' το λάκο τς Ζιέρμας". Σκόνη επίσης απο ξέσματα μοσχοκάρυδου έβαζαν σε κάποιο ρόφημα, όσοι φυσικά φύλαγαν μοσχοκάρυδο στα σεντούκια τους γιατί ήταν προϊόν του εμπορίου. Ροφήματα επιλογής στον κοκκίτη ήταν όλα που προαναφέρθηκαν στο κρυολόγημα και επιπλέον ρόφημα από σαλέπι με άσπρο λουλούδι ή από άνθος βουζουλιάς ή από φούντα καλαμποκιού. Από άποψη αποτελεσματικότητας είπαν ότι βοηθούντο τα παιδιά με τις πρακτικές που εφήρμοζαν, δηλαδή δεν περνούσε ο κοκκίτης αλλά γινόταν ελαφρός σαν γρίπη.

Παρωτίτιδα

Την παρωτίτιδα, "μαγουλίθρις" την έλεγαν, και θεραπευτικά έβαζαν καταπλάσματα πάνω στα πρησμένα μάγουλα από "ξ'νάδα από κούμπλα και χόβολ'" ή "προζύμ' μι λάδ'" ή "τραχανά σβησμένου μι ξύδ'" και επιπλέον χορηγούσαν ζεστά ροφήματα.

Αστράκα;;;

Στην "αστράκα" απαγορευόντουσαν τα καταπλάματα. Δηλαδή έλεγαν "ξύδ' απ' όξου δεν έκανι να σι βάλουν γιατί γυρνούσαν μέσα τα σπυριά" και "του ξέταζαν δεν έβραζαν μέσ' του σπίτ' φαί γιατί δεν βγαίν' αγλήγορα η αστράκα κι παθαίνουν τα πιδιά". Και συνιστούσαν: καθαρό, αερισμένο περιβάλλον, ροφήματα ζεστά και ζεστό σαλέπι να πιουν: κι τάδιναν τα πιδιά ξνό πουλί (να πιουν) για να πετάξουν έξω (τα σπιριά)".

Μηνιγγίτιδα

"Αβδέλλες" χρησιμοποιούσαν: 1) στον πονοκέφαλο εφαρμόζοντάς τες σε 5-6 σημεία του αυχένα, 2) σε πόνους της μέσης και 3) στη μηνιγγίτιδα. Μια Λυκορραχίτισσα αφηγείται: "Όταν αρρώστ'σα από μιλιγγίτ' έλιγαν ότι τν η Κούσιενα κι τ' μάτιασι η Κούσιενα. Απελπίσκαμαν και τι δεν εκανάμαν... αυγά, κρόκια κτυπημένα ώσπου έγινι του κιφάλ' σαν το μάγ'λου! Μόρ'ξαν δυο αβδέλις στου μέτουπου κι δυο πίσω στα μιλίγγια. Ωσπου ήπιαν-ήπιαν αυτές κι έπ'σαν. Κι πήρι η σχουρεμέν' η μάνα μ' να τις αρμέξ' κι οι δυο γλίτουσαν, οι δυο πέθαναν, ήταν δηλητηριασμένου το αίμα. Αλλά απ' αυτές γέρεψα".

Άλλες επιδημίες

Ελονοσία

Για ολόκληρο το υπό έρευνα χρονικό διάστημα το σοβαρότερο πρόβλημα υγείας του τόπου για όλους τους κατοίκους κάθε ηλικίας ήταν η ελονοσία. "Του καλοκαίρ' είχαμαν τ' θέρμ', του χ'μώνα είχαμι του ρίμα (δηλαδή) τ' γρίπ'" μας είπαν. "Ελονοσία, θέρμ' - ή κατ' άλλους - "θερμασιά" και: "τ' μια τ' μέρα ρίγους, πυρετός 40 χάνουσαν.. τ' ν άλλη τ' μέρα όχ' ι. και ξανά απ' τ'ν αρχή... δυο τρεις μήνις κι κιτέρν' ζεις". Έτσι περιέγραψαν την συμπτωματολογία της νόσου και είπαν ότι ποτέ δεν την μπέρμπεψαν με άλλα εμπύρετα νοσήματα.

Από τα σπίτια τους δεν έλειψε ποτέ το κινίνο (εμπορικό σκεύασμα) αλλά είπαν ότι όταν δεν είχαν κινίνο έπιναν ρόφημα από βρασμένη φλούδα ιτιάς πρωί, μεσημέρι, βράδυ και έβλεπαν καλό. Και εδώ κάνανε συμπτωματική αντιμετώπιση στον πυρετό με ψυχρά επιθέματα.

Παθήσεις οδόντων

Τα αναλγητικά που χρησιμοποιούσαν σε οδονταλγία ήταν τα εξής:

- 1) Ρίζα από το φυτό σκάρφι
- 2) Θυμίαμα
- 3) Τσίπουρο
- 4) Αλάτι
- 5) Αλάτι και τσίπουρο
- 6) Ούρα μικρού παιδιού (μπουκώματα)
- 7) "Ακαθαρσίες" δηλαδή κόπρανα μικρού παιδιού (για εξωτερική επάλειψη στις παρειές).

Η Οлга Νούτσου αφηγείται: "Μια μέρα, όλ' μέρα: θυμίαμα, σκόρδου, σκάρφ', κατράν', αλάτ' όλα μαζί... αλλά τίπουτα". Ολοι οι ερωτηθέντες συμφώνησαν ότι το θυμίαμα και η σκάρφ' που έβαζαν τοπικά στο πονεμένο τους δόντι βοηθούσαν στον πόνο αλλά διαλύονταν ολοσχερώς και όλα τα υγιή δόντια.

Παθήσεις κεφαλής

Κεφαλαγία

Τις κεφαλαλγίες απέδιδαν στην κληρονομικότητα ή σε κρυολόγημα ή σε παρατεταμένη έκθεση στον ήλιο. Χρησιμοποιούσαν θεραπευτικά καταπλάσματα τοπικά στο μέτωπο, όπως θυμίαμα με ρακί ή πατάτα με πιπέρι ή αχρίανο στουμισμένο. Αλλοτε έβαζαν ζεστές πλάκες ή έκαναν εντριβές στον αυχένα. Άλλοι έδεναν μόνοι τους σφικτά το κεφάλι σε αντίθεση με το γειτονικό χωριό όπου κατέφευγαν σε μια πρακτική μπάμπω που τους το έσφιγγε με το αδράχτι. Ενώ μια γιαγιά είπε: "Σκοτάδι και ησυχία ου πουνοκέφαλος, μι συμβούλεψε".

Ηλίαση

Σε ηλίαση και σε κεφαλαγία από ηλίαση τοποθετούσαν στο κεφάλι νερό κρύο ή νερό και ξύδι. Μια γερόντισσα αφηγείται την εμπειρία της: "Νερό κρύου, συνήλθι, ξανά νιρό κρύου, αυτό ήταν του ηλιάτσ'".

Ρινορραγία

Στη ρινορραγία έρριχναν στη μύτη νερό κρύο κι έκαναν πωματισμό ή ρουφούσαν αλατόνερο από τη μύτη ή έσφιγγαν μια δεκάρα ανάμεσα στα φρύδι.

Οφθαλμολογικά προβλήματα

Προληπτικά, οι κυνηγοί του παλιού καιρού έβαφαν με κάρβουνο τα ζυγωματικά τους για να προστατέψουν τα μάτια τους από την αντανάκλαση του χιονιού και την τύφλωση. Σε επιπεφικίτιδες οιασδήποτε αιτιολογίας έκαναν πλύσεις και έβαζαν επιθέματα από βρασμένα άνθη βουζουλιάς. Όταν έβγαζαν "κριθαράκι" στο μάτι χρησιμοποιούσαν ζέστη. Συγκεκριμένα, έβαζαν ένα ζεσταμένο γουδί ή ένα φρεσκοψημένο κρόκο αυγού πασπαλημένο με ζάχαρη. Είπαν ότι έβλεπαν βελτίωση. Άλλοι θυμήθηκαν: "Ηληγάμαν, ποιός είν' ου πρώτους (πρωτότοκος) να χουχλάξ' χου χου χου..." εννοούσαν να φυσήξει το σπυρί τρεις φορές και να πει επίσης τρεις φορές: "σήμερα σε βλέπω και αύριο να μη σε δω".

Παθήσεις ότων

Στα πονεμένα τους αυτιά έσταζαν ψημένο πράσο ή κρεμμύδι ή "λάδ' απ' τ'ν καντήλα" ή "μεγάισμα" ή "λάσπ' απ' αλάτ' λυωμέν'" και οι πιο τολμηροί μάζευαν 2-3 πολύ χοντρούς σκώληκες κοπριάς, τους έδεναν σε ένα λεπτό ύφασμα και τους συνέθλιβαν να πέσει ο ορός στο αυτί. Το αποτελεσματικότερο όμως όλων εθεωρείτο "το κηροπάν", δηλαδή ένα πανί ποτισμένο με κερί. Το έκαναν σε σχήμα λαμπάδας και τοποθετούσαν το ένα άκρο στο αυτί και το άλλο το άναβαν. Είπαν ότι "τραβούσι, τραβούσι όλ' τ' σαβούρα απού μέσα".

Παθήσεις πεπτικού συστήματος

Γαστρεντερικά ενοχλήματα

Σε γαστρεντερικά ενοχλήματα και τροφικές δηλητηριάσεις έκαναν συμπτωματική αντιμετώπιση. Συγκεκριμένα, στον εμετό, στα παιδιά δεν έκαναν τίποτα ενώ στους μεγάλους έβαζαν βεντούζα στον ομφαλό. Και άλλοι "έβαζαν - άμα δεν ακούγονταν ο αφαλός, έβραζαν ένα τσ'κάλ' νερό κι τό 'βαζαν εδώ ψ'λά (επιγάστριο)". "Εμ' βάρος, εμ' πή'νι η ζέστα μέσα κι ύστ'ρα τουπ, τουπ, τουπ έλεγαν... κι ύστ'ρα ήλεγαν ήρθι, ήρθι ο αφαλός! Δεν ακού'ιτι, έλεγαν πρωύτερα!"

περιέγραψε παραστατικότητα η Ευανθία Καρανίκα την πρακτική που εφήρμοζαν με το τσουκάλι.

Χορηγούσαν από το στόμα ροφήματα από βότανα όπως μέντα, γυόσμο και μπάλτσο. Μερικοί έβαζαν καταπλάσματα από στουμπισμένη θυμιάμα και ρακί. Αλλά ορισμένοι κατέφευγαν σε γριές που έκαναν τον πρακτικό. Όπως περιγράφουν αυτές "μάζευαν την κοιλιά και ν' έτριβαν από δω απουκεί απο 'δώ απο 'κεί, μι λίγου τσίπουρο ή λάδ' στα χέρια (για νάνει μαλακά). Τ' μάζευαν τάχα, κι έβαναν μια δικάρα (τυλιγμέν') μι πατσαβούρ' πασαλιμέν' μι λάδ', 'ν άναφταν κι έρ'χναν τ' βεντούζα πάνου κι του σβούσε. Κάπουτε ήφιρναν κι γύρα μι του δάχλο τον αφαλό τάχα τον μάζευαν. (Ερχουνταν γύρω-γύρω από πάνου σ' τάχα πήγινι μέσα του δάχλου στον αφαλό.

Στα κοιλιακά άλγη σπάνια ξεχωρίζουν την αιτιολογία. Χαρακτηριστικά ανέφεραν: "Προτού τον πόλεμο, ήλεγαν, τον έπιασε ένα κόψ'μο κι πέθανε" δηλαδή είπαν: "Δεν ήξεραν τίδι έχει." Στους μεγάλους συνήθως χορηγούσαν ζεστά ροφήματα από βότανα όπως χαμομήλι, τσάι, μπάλτσου, μέντα, γυόσμο, σαλέπ', πόντς (τσίπουρο βραστό με ζάχαρη). Κατάπλασμα από χόβολη, νερό και ξύδι σε θερμοκρασία μέτρια ζεστή τοποθέτησαν σε κοιλιακό άλγος που στην περιγραφή του έμοιαζε με κολικός. Στα μικρά παιδιά, στους πόνους της κοιλιάς είπαν "τά 'παιρναν οι μάνις κι τά 'καναν τρεις κουλουτούμπες στο κρεβάτι επάνω κι τα περνούσε. Αν το παιδί καταλάβινι τού 'λεγαν: Να σ' πιράσει η κοιλιά. Δηλαδή ήταν σα εντριβή αυτό".

Ως αντιδιαρροϊκή αγωγή εχρησιμοποιούντο ένα από τα παρακάτω γιατρικά: καφές, μέντα, γυόσμος, κρόκος αυγού, σούρβα ωμά, βρασμένα γκόρτσα (άγρια αχλάδια), ρύζι βραστό με ξινό μέσα, λεμόνι και τσάι ευρωπαϊκό, μπάλτσο με τριαντάφυλλο και ρακί. Αλλά το αποτελεσματικότερο όλων θεωρούνταν η βρασμένη τσέπα από ρόιδο (φλούδα ρόδου).

Ως υπακτικά εχρησιμοποιούσαν αρκετοί εμπορικό σκεύασμα που ονόμαζαν καθάρσο. Πρακτικά φάρμακα ήταν η βρασμένη μολόχα ή τα βρασμένα δαμάσκηνα το χειμώνα. Χρησιμοποιούνταν όμως και ο υποκλισμός.

Για τους στομαχικούς φάρμακο ευρέως διαδεδομένο λίγο πριν το 1940 ήταν "χάπια από ρετσίνι, από ρόμπολο" που τα έφτιαχναν μόνοι τους. Ο μπαρμπα

Γιώργος όμως ήπια 15 μέρες ρόφημα από φτελιά βρασμένη πρωί βράδυ και έγινε καλά. "Μια κουταλιά μέλι κάθε πρωί νηστικοί τους κάνει καλό", είπε μια γιαγιά. Ενώ ορισμένοι ανέφεραν ότι έπιναν μολόχα ή μπάλτσο. Τέλος είπαν: "βάναμαν χόβολ' τν σβήναμαν μι ζύδ' μέσα σι τσάφκα, του τλύγαμαν μένα πανί και το βάναμαν ιδώ σν κοιλιά. Ηβλιπι βελτίωσ', τς φαίνονταν για καλύτερα".

Τροφικές και φαρμακευτικές δηλητηριάσεις

Όταν ερευνήσαμε το θέμα των τροφικών δηλητηριάσεων όλοι τις συσχέτισαν με τα μανιτάρια και είπαν "φοβούνται τότε τις μαντάρες. Ελεγαν: Αυτή τρώγεται, αυτή δεν τρώγεται". Άλλος είπε: "Απ' όλα τα είδη που φύτρωναν στον τόπο μας, μόνο δύο είδη τρώγαμε, την κοκινούσκα και την μοσχομάνταρα. Τα άλλα είδη δεν τα ξέραμε και δεν τα πειράζαμε. Πολλά απ' αυτά τα έτρωγαν τα πρόβατα και ψοφούσαν και καταλαβαίναμε ότι δεν τρώγονται". Η Ολγα Κολωνιάρη είπε: "θυμιούμι τουν αδιδρό μ' του Χρίστου. Εφαη μαντάρικ κι ξιπιτιάσκι στου μιτό. Ευτυχώς που τον έβγαλ' αμέσως".

Από τα υπόλοιπα τρόφιμα είπαν ότι δηλητηριάσεις πάθαιναν συνήθως από γάλα και ξυνόγαλο. Επίσης, στις τροφικές δηλητηριάσεις έκαναν μόνο συμπτωματική αντιμετώπιση.

Σχετικά με τις φαρμακευτικές δηλητηριάσεις είπαν ότι είχαν ατυχήματα στα παιδιά από κατάποση δισκίων κινίνου σε μεγάλες ποσότητες, ενώ πρόσεχαν και έκρυβαν τα φυτοφάρμακα για τον ίδιο λόγο. Αν το καταλάβαιναν εγκαίρως έλεγαν "να τ' δώκ'ς πράγμα για να του κάν' 'μετό - μι συγχωρείτι - ακαθαρσία, δια της βίας. Πιέτο, πιέτο να ζήσεις! Κι άλλοι προκαλούσαν εμετό με ερεθισμό της σταφυλής με φτερό από κότα, ενώ ορισμένοι "δεν του καταλάβνισκαν καθόλου. Δεν προλάβνισκαν να του παν ούτι σι γιατρό. Πέθνισκι".

Λοιμώξεις εντέρων

Ελμινθες

Συχνή εκείνο τον καιρό ήταν η λοίμωξη των εντέρων από έλμινθες. Τους ονόμαζαν λεβήθρες ή λιβίθρις και είπαν ότι ήταν τεράστιου μήκους σκώληκες που πρόσβαλαν κυρίως τα έντερα των παιδιών. Επίσης ανέφεραν ότι δεν γνωρίζουν

από τι το πάθαιναν ίσως "από κακοτυχίες! σάμα (μήπως) ξηγήθκι αυτό του πράμα", ενώ ένα άλλο άτομο ανέφερε ότι το πάθαιναν από κακιά τροφή. Οσο για την διάγνωση είπαν: Πουνόκοιλους δεν ενεργούνταν καλά έβγινι κι στα κόπρια κανένα σκλίκ' και καταλάβνισκις".

Και τότε "Σκόρδου μι ζάχαρ' του δουκάμαν στου κουρίτσι μ'. Το στούμσα του σκόρδου κι τόδουκα. Δεν τό 'δουκα πουλί... λίγου! Μού 'λιγαν οι παπούδεις: Κι βράσι κι λίγου βρίζα. Καθάρσι!" Και άλλοι είπαν: "Βρίζα να φας και να πιεις το ζουμό". Στο πώς επιδρούσε η βρίζα στις λεβήθρες άλλοι είπαν ότι "ενεργούνταν (οι άρρωστοι) και τις έβγαζαν κουβάρια με τα κόπρινα" και άλλοι ότι ψοφούσαν και συγχρόνως αποβάλλονταν με την κένωση. Ορισμένοι ανέφεραν ότι έτρωγαν ή έπιναν βρίζα δυο τρεις φορές και ήταν αποτελεσματικότετοι, ενώ τα φάρμακα των επιστημόνων γιατρών της εποχής τα δοκίμασαν ανεπιτυχώς. Στην παρούσα νόσο η γερόντισσα Ευανθία Καρανίκα είπε "Βρίζα! απ' τς τσιγγάνες το ξέραμαν".

Σπληνομεγαλία

Σε περίπτωση σπληνομεγαλίας είπαν "εκείνοι πού 'χαν σπλήνα μεγάλη και είχαν πόνους αυτού μεριά. Ήταν μερικοί ειδικοί, σού 'δεναν ένα μαντίλι σφικτό στο λαιμό και πίσω από τ' αυτί φούσκωνε μία φλέβα. Και έπαιρνε το ζυραφάκι αυτός και τακ, έκοβε την φλέβα. Κ' έτρεχε μαύρο αίμα και έλεγαν ότι ήταν της σπλήνας".

Ίκτερος

Στον ίκτερο, όπως και στην σπληνομεγαλία, εφήρμοζαν την ίδια τεχνική. Επιπροσθέτως, ορισμένοι ανέφεραν ότι έκοψαν μία φλεβα κάτω από την γλώσσα και άλλοι ότι έκαναν ένα κόψιμο στην κορυφή του κεφαλιού. Μετά την τομή έτριβαν με σκόρδο πιθανόν και αλάτι το σημείο αυτό. Σε μια από τις συνεντεύξεις ανέφεραν ότι το 1950 - πρόσφυγες πλέον στη Ρουμανία - κατέφυγαν σε Τούρκο πρακτικό και "έκοψαν την κιτρινάδα" με την προαναφερθείσα διαδικασία. Ενώ μια γερόντισσα ανέφερε ότι προ δεκαετίας πήγε το εγγόνι της σε πρακτικό στην Αθήνα και έκοψαν την "κιτρινάδα". Ο χρόνος ανάρρωσης μετά το κόψιμο ανέφεραν ότι είναι περίπου 20 μέρες. Σε μια από τις συνεντεύξεις ανεφέρθη ότι "στην κιτρινάδα τους έδιναν και ψείρες και τρώγαν".

Παθήσεις ουροποιογεννητικού συστήματος

Για την πρόπτωση μήτρας στις γυναίκες, για την ορχίτιδα, οίδημα οσχέου και κήλες στους άντρες χορηγούσαν σιρόπι που το ονόμαζαν "μαντζούν" σε δοσολογία μία κουταλιά της σούπας πρωί-βράδυ. Είπαν: "8-9 πράματα είχι μέσα του μαντζούν' (όπως) μέλ', μουσχοκάρδ', κανέλις, κουψ(ι)ουβότανου, ρίζα στουμπισμένη από κυδουνιά...". Δεν θυμούνταν ολοκληρωμένη τη συνταγή αλλά είπαν ορισμένοι ότι "μαζεύουνταν η κήλ'" και άλλοι ότι "δεν γέρηνει για να γίν' καλά αλλά δεν είχι πόνους μ' αυτό.

Κήλες στα παιδιά

Τις συγγενείς υδροκήλες και βουβωνοκήλες στα παιδιά περιέγραψαν ως εξής: "Είχι πουλ' θεί το πιδί. Τά 'χει έτσ'. Θα φτιάκουμι ένα μαντζούν'. Τί!; Θα τ' αφήσ'ς του πιδί έτσ';" Και για ένα άλλο μωρό παιδί είπαν: "Εκλιγι του πιδί κι μόλις έκλειι απουλούνταν. Λέει μια Γύφτ'σα στ' μάνα μ': "Βάλι 40 φασούλια απ' κάτου απ' του πιδί, 3 βραδυές να τα κατουρήσ' να φουσκώσουν αυτά. Πέρνα τα στην αρμάθα με του βιλόν' κι πέταξέ τας στ' ν' κουτουλουϊόμσα να στεγνώσουν. Οπως θα στεγνώσ' θα μαζωθούν αυτά τ' πιδιού. Τό 'κανι η μάνα. Αυτό ήταν!" Στη συνέχεια ρωτήσαμε πόσο καιρό τούς πήρε η ίαση μετά από αυτό το γιατροσόφι: "Σε καμιά 20αριά μέρες", είπαν.

Οίδημα όρχεων

Το οίδημα όρχεων το λέγανε "πρησμένα λιμπά" και έβαζαν ζεστά επιθέματα όταν οφείλονταν σε ορχήτιδα από επιπεπλεγμένη παρωτίτιδα. Τότε "ήλιγαν βάλτε τους ζέστις κι χαμουμήλ'". Ενώ σε οίδημα-απόστημα όρχεων μία ηλικιωμένη θυμάται: "ιγώ ου πατέρας μ' έπαθι. Ζέσταναν τ'ν ψ'χή απού κουλουκύθα έρχναν λάδ' κι τό 'βαζαν ζιστό κάθι βράδ', κάθι μέρα ώσπου έμασι κι έσπασι. Τόσο πούγινη (είχε γίνει) κόντηνι να πιθάν'".

Σε παρόμοιες περιπτώσεις μη φλεγμονώδεις χορηγούσαν ένα σιρόπι από το στόμα που το έλεγαν επίσης μαντζούν'. Το μαντζούν' είχε μέσα "μέλι, σκόρδο κι ένα αγκάθι" κι άλλοι είπαν "μσό κιλό μέλ', μσό κιλό βούτυρου, κι μια βέργα τσιελίκι" (σιδερικό) - πάηνι στου χαλκιά του σιδερά κι τόλιωνι, τόφκιανει νερό ντιπ -, κι καρύδια και σάματ έρ'χνι κι κανέλα κι τούπνι". Σ' αυτούς είπαν ότι έδιναν

να πιουν και "κουψιουβότανου" ενώ έγινε μόνο μια αναφορά για "φριξοβότανο". Επίσης πόσιμα.

Επίσχεση ούρων

Την επίσχεση ούρων αντιλαμβάνονταν ως "άμα πιάνονταν τα ούρα" και είπαν ότι έδιναν στον ασθενή να πει το ζωμό βρασμένης ρίζας μαϊντανού κι άλλοι έβραζαν τα φύλλα του, ενώ διευκρίνησαν "και ούρα άμα έχ' μέσα τα βγάζ' κι πέτρα άμα έχει τ' βγάζ'".

Νεφρολιθίαση

Για κωλικούς νεφρών έβραζαν και έπιναν κάθε πρωϊ βότανο αγριάδας "για να τ' πιράσ' ου πόνους", είπαν, ο παπά-Θωμάς λένε ότι ήξερε και έκανε ένα φάρμακο "με κουκουνάρες από έλατο, αγριάδα και κρασί". Αυτά γινόντουσαν ένα πυκνό ρόφημα μετά από παρατεταμένο βρασμό και έπινε ένα ποτήρι κάθε πρωϊ απ' αυτό.

Στειρότητα

Η στειρότητα δεν θεωρούνταν στο χωριό πρόβλημα μόνο των γυναικών. Ωστόσο, οι θεραπευτικές πρακτικές που γνώριζαν αφορούσαν μόνο γυναίκες. Είπαν ότι μάζευαν "καρόφυλλα" (φύλλα καρυδιάς) τα έβραζαν, έβαζαν την γυναίκα μέσα (σα λουτρό) σε ανεκτή θερμοκρασία για αρκετή ώρα, μία, δύο, τρεις φορές και είχαν γεννήσει "καναδυό απ' αυτές". Μια Λυκοραχίτισσα αφηγείται: "Έκανα εξ' χρόνια, δεν 'πόχτ'σα. Πήγα σι μια Ζιεματ'νή κι κοιτάχ'κα μια δυο μέρις. Μού 'βαλι μια στάμνα πίσου-μπρος μι ζέστα. Γάλα ζεστό από κάτω και μπούργιαζε (έβγαζε ατμό) κι κάτ' κάμφορες. Δεν πλένομαν' στα καρτερέματα, στα συνήθεια (έμμηνο ρήση) κι έμεινα γιομάτ'. Δηλαδή αυτά τά 'κανα για το κρύο". Μια γερόντισσα είπε ότι ο κόσμος πίστευε στις προαναφερθείσες μεθόδους γιατί κάποια γυναίκα καθυστερούσε πολύ "να γεννήσει" (να συλλάβει) και μετά απ' όλα αυτά γεννούσε.

Παθήσεις μυοσκελετικού συστήματος

Πόνοι της μέσης

Από τις παθήσεις του μυοσκελετικού συστήματος, οι πλέον συνηθείς ήταν ο πόνος της μέσης γνωστός ως "έκοψει κρέας". Και τότε έλεγαν ότι: "τς έβαζαν ξάπλα τ' απίпка (πρηνής θέση) κι τς μετρούσαν σταυρωτά (χέρι-πόδι χιαστί). Μια, δυο, ακόμα μια τρεις εννιά φορές μετρούσαν κι έβγαине λείε το ένα χέρι ή πόδι κοντότερο, δεν έφτανε και ξαναμετρούσαν πάλι την άλλη μέρα να γένονταν τρεις φορές. Η τς έβαζαν κι στην πόρτα. Μετριούνταν πάλι κι δεν έφτανε τόνα το χέρι, ήταν κοντότερο. Ξανά κι ξανά κι επανέρχονταν κι τς περνούσε." Ενώ άλλος είπε: "Μιτριούμασταν στην πόρτα, τόνα το χέρ' κάτω τ' άλλο απάνου. Κι απ' τόνα του μέρους και απ' τ' άλλου για να μπορούν να τανιθούν (τεντωθούν) τα νεύρα, έτσι καταλήγαμαν (συμπεραίναμε) για να μπορέσ' (επανέλθει) ικεί που δραγκώθ'κι (πιέστηκε) κάποιου νεύρου. Πιρνούσι."

Ορισμένοι για τους πόνους της μέσης έβραζαν ρετσίνι από πεύκο, το άπλωναν με δαδί σε ένα πανί και το εφήρμοζαν στη μέση. Σε μία περίπτωση οξείας οσφυαλγίας ή πιθανόν οσφυαλγίας τοποθετήθηκαν ως εξής: "όταν πιάνονταν από σκιλαλγία πονούσαν κι τα πόδια, ημέσ' κρατιούταν κάργα! είχι πάθ' η Λιέτσινά τ' Γιώργου Φασούλ'. Εβραζαν

-μπάνια έκαναν- του ρόβ' σένα καζάν', έστρωναν ένα μάλλινου καταή κι τάπλωναν ζιστό κι του 'νέβαναν απάν' τουν άνθρουπου στου ζιστό και τον πούμπουναν (σκέπαζαν τελείως). Με το πλείστον και κηρύθρες: τ' ζέστιναν τσ' άπλουναν μιτά του ροβ' κι τουν έκαναν όλο με κηρήρα ζιστή. Κι μιγαλύτερ' θαραπεία ήταν απού τ'ν κηρύθρα!". Επίσης εξήγησαν ότι την κηρήθρα την άπλωναν από τη μέση και κάτω μέχρι και τα πόδια, σε θερμοκαρσία ανεκτή για να μην κάνουν εγκαύματα και σκέπαζαν στην συνέχεια τον ασθενή ολόκληρο με κάλλυμα αφήνοντάς του μόνο την μύτη έξω για να αναπνέει.

Κατάγματα - Διαστρέμματα - Κακώσεις μυών και αρθρώσεων

Ως γύψινος νάρθηκας της εποχής τους για τα κατάγματα χρησιμοποιήθηκε το "έμπλαστρο". Άλλοι ήξεραν να το φτιάχνουν και άλλοι δεν ήξεραν. Η συνταγή που αποσπάσαμε ήταν η εξής: "Άσπράδι αυγού, τριόμαλλο (μαλλί από τράγο) και ρακί" ενώ ορισμένοι πρόσθεταν λάδι και θυμίαμα να ευωδιάζει. Τα προαναφερθέντα υλικά τα χτυπούσαν για πολύ ώρα όλα μαζί σε ένα μεγάλο αγγείο

και μετά με ένα μαντήλι τα έδεναν στα σπασμένα μέλη. Κι αυτό είπαν έσφιγγε σαν γύψος.

Ορισμένοι μόνο είπαν "έμπλαστρο" στο διάστρεμμα ποδοκνημικής ενώ όλοι είπαν ότι το έβαζαν σε κάταγμα ποδοκνημικής. Είναι πιθανόν (ελλείψει ακτινογραφιών) να έβαζαν έμπλαστρο σε βαριά διαστρέμματα που μιμούνται από άποψη συμπτωματολογίας το κάταγμα ποδοκνημικής. Οι περισσότεροι στις κακώσεις της ποδοκνημικής είπαν: "στραμπούλιγμα στο πόδ'; Να πατήσεις κουβάρ'. Κάθουνταν μ' ένα πόδ' ουψ'λά" (δηλαδή πατούσαν με την καμάρα του πονεμένου ποδιού ένα στρογγυλό κουβάρι, ενώ κάποιος άλλος, είπαν, τούς βοηθούσε να σταθεροποιηθούν σ' αυτή τη θέση).

Ορισμένοι είπαν: " (στραμπούλιγμα;) μπάνιου μι νιρό (ζεστό) κι σαπούνι κι λίγου λάδ' να το τρίψεις" και διευκρίνησαν ότι τους δύο αυτούς χειρισμούς που προαναφέρθηκαν δεν τούς έκαναν σε κάταγμα. Ορισμένοι έδεναν στουμπισμένο (κοπανισμένο) κρεμμύδι με αλάτι στο διάστρεμμα της ποδοκνημικής. Άλλος είπε: "για τα κατάγματα ζέστα κι εντριβή για να σιάσ'. Κρύου σ'ν αιμορραγία μόνο". Είπαν επίσης ότι υπήρχαν μερικοί στο χωριό πρακτικοί που έβρισκαν αν υπάρχει κάταγμα ή όχι. Στο σύνολο των αναφορών τους φαίνεται πως για περιπτώσεις καταγμάτων οι περισσότεροι κατέφευγαν σε πρακτικούς στα διπλανά χωριά για ανάταξη και ακινητοποίηση του κατάγματος. Μία λάθος γενικά συγκόλληση κατάγματος τούς ταλαιπωρούσε δύο-τρεις δεκαετίες με πόνους.

Τα οιδήματα αρθρώσεων που συνοδευόντουσαν από πυρετό, ρίγος και φοβερό πόνο αντιμετωπιζόντουσαν αποτελεσματικότερα μέσα σε μία δύο ώρες, είπαν, με κοπανισμένα τσουκνίδα και αλάτι. Ενώ ορισμένοι έβαζαν σε πόνους τα γόνατα, κοπανισμένη ρίζα από το βότανο αχριάνος. Ο αχριάνος, είπαν, έκανε σοβαρά εγκαύματα στο δέρμα αλλά θεραπεύονταν τα γόνατά τους.

Ρευματοειδείς παθήσεις

Τόσο για τα αρθρικά, όσο και για τους ρευματισμούς κατέφευγαν στα ιαματικά λουτρά του Ισβόρου (χωριό Αμάραντος Κονίτσης) και γινόταν καλά. Είπαν όμως ότι "πήγιναν κάπ' αργιά κανέναν όποιος κρατιούνταν ντιπ (παρέλυε ή πιανόταν τελείως)" και "ρευματισμούς ή παράλυτους του ίδιου τού 'χαν", είπαν.

Ατυχήματα

Σχετικά με τ' ατυχήματα είπαν: Τα παιδιά δεν τα προσέχαμε τότε. Αν πήγαιναν κατά τ' φωτιά έλεγες στο μεγάλο: πάρ' το παιδί. Το μεγάλο υπάκουε, κ' έφευγες εσύ πήγαινες στη δουλειά.

Αλλο επίσης συνηθισμένο ατύχημα ήταν, είπαν "ούταν έβαζαν κλαδί άλλος κόβονταν μι του τσεκούρ'... άλλους έπεφτε απ' του δέντρου κι γινόταν το ατύχημα. Αμα κόβουνταν του πουκάμισο θα ξικούσει να διθεί".

Τα εγκαύματα από οξείδιο του ασβεστίου τα φοβόντουσαν ιδιαίτερα. Ολοι στην αυλή του σπιτιού τους φύλαγαν ασβέστη για οικιακές ανάγκες. Για πρόληψη αυτού του τύπου ατυχημάτων στα παιδιά έφραζαν και σκέπαζαν με ξύλα και χώμα το χώρο αυτό που τον ονόμαζαν ασβεσταριά (αποθήκη ασβέστου). Ενήλικες και παιδιά διέτρεχαν σημαντικό κίνδυνο κατά τη διάρκεια ανάμιξης του ασβέστη με το νερό γιατί γινότουσαν εκρήξεις και είπαν ότι για πρώτες βοήθειες "σε ασβέστη στο μάτι ξέραμαν άφθονο νερό, αλλιώς τό 'χαναν το μάτι". Και επίσης είπαν ότι απομάκρυναν τα παιδιά από την αυλή την ώρα που οι μεγάλοι έκαναν το σβήσιμο της ασβέστου και ότι αν έπεφτε παιδί σ' ασβεσταριά ήταν σαν νά πεφτε σε καζάνι με βραστό νερό. Το ξέντυναν και τό 'πλεναν αμέσως.

Σε επίθεση κοπαδόσκυλων λέγανε ότι πρέπει να καθίσεις κάτω, γιατί αισθάνονται ότι νίκησαν και υποχωρούν. Ανέφεραν επίσης ότι "ο ταύρος όταν σέρνει μια αγελάδα είναι επικίνδυνος" και "τα σκυλιά όταν σκυλεύονται επιτίθενται" ακόμα και όταν είναι δικά τους.

Όταν οι Λυκοραχίτισσες ερωτήθηκαν για το κατά πόσο τα παιγνίδια των παιδιών τους ήταν επικίνδυνα, δεν σχολίασαν, μόνο θυμήθηκαν ότι τότε τα παιδιά έπαιζαν με "πέτρες, σφενδόνες, φίζια (παιγνίδι με πέτρινες στοίβες), τλουμαδά (παιγνίδι με πέτρινες πλάκες από σκεπές) και γκουβίτσες με κάχτες (5-6 καρύδια σε μια λακουβίτσα).

Θλαστικά τραύματα

Τα θλαστικά τραύματα ήταν πολύ συνηθισμένα ατυχήματα τόσο στην εποχή τους όσο και σήμερα. Για να σταματήσουν την αιμορραγία στα θλαστικά τραύματα έβαζαν "σκρούμπο" (στάχτυ από καμένο ύφασμα), ή ξέσματα από

λουρίδα ή αν ήταν καλοκαίρι σκόνη από το φυτό πόπορδα. Στη συνέχεια έδεναν το τραύμα. Αν το τραύμα ήταν στο κεφάλι στο σημείο εκείνο έκοβαν τα μαλιά του τραυματία. "Αμα δεν το βρέξεις -είπαν - γερεύει".

Μερικοί έβαζαν αρμύρα από τυρί, ενώ τα μεγάλα τραύματα τα έπλεναν με φτελιά γιατί είπαν "ου φτιλιάς θρέφ' τ'ν πληγή". Ενας ανέφερε "κάτουρο πάνω σε τραύμα και μετά βούτυρο αλατισμένο και φύλλο καρυδιάς - σα γάζα - από πάνω". Ενώ η Αλεξάνδρα Κολωνιάρη "όταν γιννούσι του πουντίκ' κι έβρισκαν σι καμιά φουλιά μικρά ποντικάκια γκόλια (χωρίς τρίχωμα) τά 'πιρναν κι τά 'βαζαν σ' έναν μπουκάλ' κ' έριχναν λάδ' μέσα κ' έριχναν κι ασβέστ', άσβεστ'. Τ'ν έλιωναν κέρρχναν το νερό στραγγισμένο μέσα ικει κι τούλιγαν ποντικόλαδου κέβαζαν σ'ν πληγή απάνω που κόβονταν απού μαχαίρ' από τσεκούρ'. Γέρηι, γέρηι ! Τού 'δα φκιαζμένου".

Για τα νήσοντα τραύματα είπαν μόνο "αν πατούσε κανείς σκουριαμένο καρφί - βγάζαμαν του καρφί - έκιγαν λάδ' και τόβαναν στν τρύπα ικει μι πανί. Ετσουζι, έσκουζες, φώναζες, περνούσι, αυτό ήταν". Κάποια άλλη συμπλήρωσε ότι το καμένο λάδι το έβαζαν την ημέρα που συνέβαινε το ατύχημα και τις επόμενες δύο τρεις μέρες αραιότερα.

Χτυπήματα - αιματώματα

Σχετικά με τα χτυπήματα από πτώση ή ξυλοδαρμό, όπου υπήρχαν εκτεταμένης έκτασης μώλωπες και αιματώματα έλεγαν για το δέρμα των ζώων ότι "τραβούσε τς πόνους κι αγάλιαζε" και συγχρόνως είπαν ότι "πότιζαν τον χτυπημένο ανάλατο βούτυρο λιωμένο μία δύο κούπες (δηλαδή του έδιναν να πιεί). Όταν τα χτυπήματα ήταν περιορισμένης έκτασης τότε έλεγαν "αα, βάλτι τουν κι πετρώστε τον μι κρεμμύδια μι τσουκνίδια μι αλάτ'. Βάναμι πότε του ένα πότε του άλλου. Τσουμισμένου κι του κριμμύδ'. Τ' άλλαζαν σι δυο τρεις ώρες εξαρτάτι απ' του χτύπημα απού έχει ου καθένας". Σχετικά με τον χρόνο ίασης για τα βαριά χτυπήματα που τα τούλιγαν με δέρμα ανέφεραν ότι θεραπεύονταν μετά από μήνες, ενώ για τα μικρά αιματώματα, όπου έβαζαν τσουκνίδια και κρεμμύδια είπαν "έφκι του μαύρισμα αμέσους".

Για χτυπήματα στο κεφάλι είπαν ότι έβαζαν φυσικό πάγο από το βουνό ή κάτι κρύο.

Ατυχήματα από δείγματα ζώων, εντόμων, ερπετών και αρθροπόδων

Το χωριό ήταν μέσα στη φύση και ήταν πολύ συνηθισμένο να έχουμε τέτοιου είδους ατυχήματα ιδιαίτερα κατά τους θερμούς μήνες του χρόνου. Μία μεγάλη μύγα με κοντά φτερά δηλαδή "τσιούλα" μύγα, είπαν "σι φτάει στου στόμα, στου μάτι... κι γαργάλει κι σνάχι κι κακό φουρτούνα στραφνίζιται (πάρνισμα) κι φουρτούνα σναχουμένους σα γρίπ' κακιά. Αλλά υπήρχι τσιουλουβότανου στου χουριό. Τό 'φτιαχναν τσιγάρου ή έβαναν του τσιουλουβούτανου κατα'ή αναμμένου κι μια τσάφκα μι νιρό, κι κάθουσαν ταπίпка (μπρούμυτα) σκεπασμέν' έτς' να μη φέει ου καπνός απ' του τσιγάρου κι έπιφταν μέσ' του νιρό στου πιάτου τα σκλίκια τουπ, τουπ, τουπ κι έτσι έφηυγι ου τσιούλους.

Ορισμένοι είπαν ότι με την προαναφερθείσα μέθοδο η προσβολή της μύγας εξουδετερωνόταν με την πρώτη φορά, ενώ άλλοι είπαν ότι χρειαζόντουσαν επανειλημμένες χρήσεις τσιουλουβότανου για μια βδομάδα περίπου έως ότου πέσουν όλα τα σκουλήκια που σκόρπιζε στο πέρασμά της η μύγα στο ρινοφάρυγγα του ανθρώπου. Είπαν επίσης ότι "του τσιουλοβότανου τό 'χαμαν στ' σκάλα, στου παραθύρ'. Δεν τα κόβαμαν, αυτά ήταν χρήσιμα, πολύ χρήσιμα!. Αυτά είχαμαν γιατρικά. Τό 'χαν εκεί ανέκαθεν. Μάζευαν τους πόρους κι τ' ρίζα την αφήναμ' στου ίδιου του μέρους. Αν ου τσιούλους έφτινε του μάτι, πρηζόταν το μάτι αλλά δεν χρειαζόταν του τσιουλοβότανο. Αφαιρούσαν τα σκουλήκια με χαρτάκι ή βαμβάκι".

Ως προς την συχνότητα του ατυχήματος είπαν: "Πουλλοί έχουν φτύς' στου παλιό του χουργιό, γιατί ήταν κτηνουτρόφ' στις στρούγγις". Μετά το ατύχημα, όπου κι αν βρισκόντουσαν έλεγαν "πάμε να βρούμε τσιουλοβότανο" γιατί ο καπνός από κανένα άλλο χόρτο δεν έκανε την ίδια χρήση. Επειδή όπως προαναφέρθη κινδύνευαν πιο πολύ οι κτηνοτρόφοι, αυτοί έπερναν μέτρα προληπτικά. Συγκεκριμένα, έβαζαν φύλλο πράσινο (πλατάνου ή οξιιάς ή λεπτοκαριάς) σφικτά στα χείλη τους κατά την διάρκεια που άρμεγαν τα ζωντανά τους κι η μύγα δεν πλησίαζε.

Βιβλιογραφία

Bernard, H. Russell: Research methods in Cultural Anthropology. Newbury Park CA: Sage, 1988.

Werner, Oswald & Schoepfle, G. Mark: Systematic fieldwork. Foundations of Ethnography and interviewing. Newbury Park CA: Sage, 1986.

Καραπατάκης, Κώστας: Η μάνα και το παιδί στα παλιότερα χρόνια. Λαογραφικό. Αθήνα: 1983.

Χαβιαρά-Καραχάλιου, Σεβαστή: Η λαϊκή ιατρική της Χίου. Αθήνα: Gaski-Hellas, 1993.

Χρυσούλα Τσίου & Αλκης Ράφτης

THE TRADITIONAL THERAPEUTICS IN LUPSICO (LYKORRACHI)
KONITSAS, BEFORE 1940

Christoula Tsiou, R.N. NIMTS Hospital, Athens, Greece

Dr. Alkis Raftis, sociologist, International Organisation
of Folk Art, Vienna, Austria

The object of this study is the investigation of therapeutic care by traditional methods in a mountain village of Epirus during the first half of this century. The population of this village was 700.

The method followed was the ethnographic interview of village inhabitants aged over 60. The questions concern the therapeutic methods of various diseases, diagnostics, health services, pharmaceutical treatment and prevention.

This study has historical and ethnological value, but it can give useful results to modern health care.

